

Dieter A. Nanz

Edgard Varèse: Die Orchesterwerke

MARIAN VAN DIJK

Lukas Verlag
Berlijn 2003
ISBN 3-931836-90-8
583 bladzijden
220 voorbeelden
Prijs: ca. € 36,-

Eindelijk een boek dat afrekenet met de mythe dat de composities van Edgard Varèse niet analyseerbaar zouden zijn, omdat er geen methode aan ten grondslag ligt. Op overtuigende wijze fileert Dieter Nanz de drie grote werken, *Amériques*, *Arcana* en *Déserts*, waarbij hij voornamelijk conventionele begrippen gebruikt.

De drie orkestwerken (hoewel 'orkest' een wat weids begrip is voor de twintigkoppige bezetting van *Déserts*) representeren volgens Nanz de drie stadia in de ontwikkeling van Varèses componeerstijl: de vroege stijl, de persoonlijke stijl en de late stijl. Omdat hij gelooft in een lineaire ontwikkeling is de kiem van al het late werk al aanwezig in *Amériques*: het hoeft dus geen verwondering te wekken dat de analyse van dit werk bijna de helft van het 583 pagina's tellende proefschrift in beslag neemt.

Op p. 563 geeft Nanz de stijlontwikkeling van Varèse een motto mee, een uitspraak van Claude Debussy: "Epurons notre musique. (...) Cherchons à obtenir une musique plus nue" (Debussy in *S.I.M.*, november 1913). Nanz koppelt deze uitspraak aan het beroemde credo van Varèse dat 'de klank bevrijd moet worden' en toont aan hoe dit resulteert in een steeds verdergaande vereenvoudiging van het basismateriaal dat ten grondslag ligt aan de composities en de totale structuur van een stuk. In dit verband noemt Nanz meermalen het werk van Anton Webern als grote bron van inspiratie voor Varèse: met minimale middelen maximale variatie bewerkstelligen.

Samen met Nanz volgen we op de voet hoe

Varèse zijn muziek stap voor stap bevrijdt van alle ballast die muziek anekdotisch maakt. Melodieën worden beroofd van hun individualiteit en teruggebracht tot de 'romp', waarbij twee opvallende rompen in alle werken terugkeren: het signaaltheema en het fanfaretheema. Het begrip 'harmonie' wordt vervangen door klankmassa's, klankvelden en centraaltonen; alle samenklanken kunnen worden herleid tot enkele intervallen, vaak een kwint, een overmatige kwart of een none.

Het wordt in het boek niet echt duidelijk of Nanz van mening is dat ook de parameters dynamiek, klankkleur en ritme meedoen in het streven naar vereenvoudiging. Het tegendeel lijkt eerder het geval te zijn: terwijl de toonhoogteorganisatie steeds doorzichtiger wordt, neemt de ritmische complexiteit toe. Het slagwerk (van onbepaalde toonhoogte) krijgt een contrasterende rol en wordt niet langer gebruikt om een climax te versterken of een samenklank in te kleuren, maar treedt juist terug bij hoogtepunten en vervult vaker een solistische rol. Slagwerkfrases zorgen letterlijk voor de samenhang in een werk door twee instrumentale frases te verbinden. Parallel hieraan verandert ook de rol van de dynamiek: deze wordt steeds meer bepalend voor de vorm van het stuk. Omdat Nanz nadrukkelijk kiest voor het perspectief vanuit de toonhoogteorganisatie, wordt het zicht op de ritmische en dynamische ontwikkeling bemoeilijkt. Hetzelfde geldt voor de klankkleur: het was interessant geweest om Varèse's instrumentatiekunst apart onder de loep te nemen.

Nanz is uitstekend in zijn element als hij aan toont op welke manier de jonge Varèse bij het schrijven van *Amériques* werd beïnvloed door Stravinsky, Richard Strauss, Debussy en Schönberg. Met spectaculaire notenvoorbeel-

den demonstreert hij van welke collega's Varèse materiaal 'leende'. Daarbij maakt hij een onderscheid tussen letterlijke citaten en associatieve analogieën. In het laatste geval heeft Varèse een specifieke behandeling van het materiaal of een compositietechniek overgenomen. Nanz geeft aan dat hij met zijn 'sporenonderzoek' beslist niet de originaliteit van Varèse ter discussie wil stellen, maar dat hij juist inzicht wil verschaffen in de concrete ontwikkeling van die originaliteit. Hij toont aan dat Varèse nooit zomaar iets ontleende aan de partituur van een ander, maar het geleende altijd transformeerde. Nanz' analyse geeft een geweldig kijkje in de keuken van de componist. Het hoofdstuk heeft de titel "Les Amériques et les Europes" en is het meest spannende deel van het boek.

In de analyse van *Arcana* toont Nanz aan hoe de veréenvoudiging van het materiaal leidt tot steeds meer samenhang in de compositie, bijvoorbeeld door de thematische structuur te bouwen op slechts twee basiselementen. Opvallend is dat er geen hiërarchisch verschil is tussen delen met en delen zonder thema. Lijken de verschillende frasen van *Amériques* nog als een lappendeken (Nanz gebruikt de term 'bricolage') aan elkaar te zijn gestikt, bij *Arcana* spreekt Nanz van een ketting van dramatische belevenissen, die volgens een 'berekenende spontaniteit' is geregen.

Het materiaal en de structuur van *Déserts* zijn eenvoudig. Volgens Nanz is dit een absolute voorwaarde voor de grote rijkdom aan compositorische details, die de dialectiek van de vroegere werken vervangt. Na de overvloed aan grootst mogelijke contrasten in *Amériques* en het radicale streven naar coherentie en stilering in *Arcana*, heeft Varèse in *Déserts* zijn doel bereikt: er kunnen geen thema's meer worden aangewezen, de textuur is eenvoudig en homogeen, de contrasten hebben plaatsgemaakt voor een genuanceerde verfijning, en de verschillende muzikale frasen zijn zo in zichzelf gesloten, dat de muziek in *Déserts* statisch is geworden. Het werk zou zonder substantieverlies op een endless tape afgedraaid kunnen worden; het begrip tijd is vervangen door ruimte, concludeert Nanz.

Het is Nanz' grote verdienste dat hij heeft aangetoond hoe Varèse zonder van een systeem of van een bepaalde compositiemethode gebruik te maken samenhang weet te creëren in zijn muziek. De zorgvuldigheid waarmee Nanz te werk is gegaan dwingt veel respect af. Nanz is een zeer goede analyticus: de muziek wordt compleet uiteengerafeld, zodat alle onderdelen zichtbaar worden. Het is bewonderenswaardig dat hij niet een enkel aansprekend notenvoorbeeld als bewijs voor zijn hypothese heeft gebruikt, maar dat hij complete partituren aan een kritische blik heeft onderworpen.

Dit streven naar volledigheid, zowel in de inleidende hoofdstukken, waarin de ontstaansgeschiedenis van de composities wordt besproken, als in de analyses zelf, heeft echter ook een schaduwzijde. Door de veelheid aan details dreigt de lezer het spoor bijster te raken. Omdat ook een index van (analytische) begrippen ontbreekt, wordt het geheugen van de lezer zwaar op de proef gesteld. De overzichten die af en toe aan het eind van een hoofdstuk zijn opgenomen, voorzien nauwelijks in de behoefte aan een tussentijdse samenvatting. Bovendien zijn de verschillende hoofdstukken totaal anders ingedeeld, wat het erg lastig maakt om verbanden te leggen tussen de drie composities en zo het betoog van Nanz over de stijlontwikkeling van Varèse te volgen. Uit de behandeling van het bronnenmateriaal spreekt eenzelfde zorgvuldigheid en streven naar volledigheid. Nanz gelooft nooit direct wat anderen (inclusief Varèse zelf) zeggen, laat zich niet afleiden door Varèse's filosofische uitspraken – die al tot zoveel speculaties bij wetenschappers hebben geleid – en controleert steeds of de feiten kloppen.

Daarom is het teleurstellend dat hij zich met betrekking tot de elektronische interpolaties van *Déserts* uit de voeten lijkt te maken. Varèse's uitspraken over 'nieuwe instrumenten' en 'nieuwe klanken' interpreteert hij niet als een muzikale droom, maar als het onvervulde verlangen naar een soort wetenschappelijk laboratorium voor klankonderzoek. Daarmee lijkt hij zichzelf te willen ontslaan van de plicht om de elektronische composities van Varèse serieus te nemen. En dat is een gemiste kans,

juist omdat het Nanz in zijn boek lukt om de muziek van Varèse terug te brengen tot grijpbare materie.

De degelijke studie van *Amériques*, *Arcana* en *Déserts* verdient al met al bewondering. Op overtuigende wijze toont Dieter Nanz aan hoe Varèse in zijn composities samenhang creëert. Hij analyseert de toonhoogteorganisatie en de ritmische structuur van de drie grote werken van Varèse zorgvuldig en volledig, en demonstreert hoe Varèse zijn muzikale materiaal steeds verder vereenvoudigt en 'bevrijdt' van zijn anekdotische waarde. Helaas blijven de aspecten klankkleur en instrumentatie in de studie onderbelicht en worden de elektronische interpolaties van *Déserts* niet geanalyseerd. Hierdoor ontstaat een onvolledig beeld van Varèse, die niet alleen een 'notencomponist', maar vooral ook een 'klankcomponist' was.

(Marian van Dijk is directeur van De Concertzender.)